

ՔՂԵԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱԳՆԵԹԵՐ

Սրան ինդիքը: — Ժփացող տարըը: — Նոր Արուեստը: — Romanistique ՀնետորակաՄեթոնը: — ՀզուշակաՄ միշոքը: — Նոշո կերպերը:

Պոլսոյ գրական աշխատչին մէջ՝ օրերն իրա-
րու կը յաշորդեն, եւ իրարու չեն նմանիր:

Երէկ՝ գաւառական գրականութեան հարցը հանց մեծ բոց մը, յարդի կրակի պէս, եւ այսօր՝ նոյն գրականութիւնը հաղեւ կը պլպլայ ննջանեակ կարճ պատրոյգով լուսակային աղօտ ցոլ-
քերով, որոնք աւելի կ'ուրուազեն՝ պատերու եւ առատաղին վրայ՝ իրերու ստուերներ, Քան յստակ լոյս մը կու տան իրենց շուրջը:

Այս հարցին թողութեամբ միակ հետեւանքն եղաւ օրագրական սովորական շահագործութիւն մը՝ իրենց արուեստին ծակ ու ծակն աղէկ ճանշող կարգ մը աղուէներու ձեռքին մէջ:

Այս է ահա պատճառը՝ որուն համար ընդու-
նելի շէրեւար այսօր զբաղել այն հարցով, կամ՝ շարունակել գրելու տնոր վրայ, առանց անժողո-
վելովական երեւալու, առանց հարսնիքի տան խան-
գարողի կերպարանք առնելու:

Հահագործութիւնը, զոր ըսի, գիւրին է բացասարել, ինչպէս գիւրին է թափանցել ամենին կնճառ հնաքները, բաւ է որ կարկառուքին ձերանկ թիւն անգամ մ'աչքի գրեն:

Ինչ ան է թէ՛ Պոլսոյ գրական հրապարակին վրայ մեծ պակաս մը կայ, այսինքն՝ «բազմիկ» պա-
կասութիւնը, ինչպէս պիտի բար գաւառացին՝ հասկընձելու համար թէ՛ գաշտի գործնաւորը կը պակսին: Ահնակարգութեամբ զբաղողներ անգամ մը յայտնեցին թէ՛ Պոլսոյ մէջ հրատարակող թերթերուն թիւն երեսները կ'անցնեն — հայ թերթերը, կը հասկընդի:

Արդ՝ իւրբանշուր թերթ մըն իրեն մշտա-
կայ état major, որ կը կողմուի մաս մը պատուա-
կալ, մաս մը գործն աղիւսներէ, օտապալան պատ-
ճառներ սակայն չեն ներեր որ թերթ մը կորենայ հրապարակուիլ իր տան մարգերով: Գրոն գոր-
ծակցութեան մեծ պէտք կայ:

Գրոն գործակցութիւնը ծփացող տարր մըն է, յեղիւնդէ, անշուքաբէի, որ կը շըջ թմահաճա-
րին համեմատ, առանց նպատակի, առանց երկա-
րատեւ պաշարի, օրպէս զի կարենայ ընել long
feu — ինչպէս կ'ըսուի գաղղիներէ — այսինքն՝
յամբ գործունէութիւն մը ցոյց առ:

Օրագրակցութեան ընդին բոլոր ճիգը կը կայա-
նայ շըջպատի մը մէջ առնելու, կանոնաւոր
խուճերու վերածելու աս անգլայի տարրը՝ որուն
յարատեւ գործակցութեանը պիտի շատ պէտք
ունի: Խմբակները գիտեն սակայն իրենց ճիգին
գիտար եւ թերեւ անիրականաբէ կողմը: Եւ
իբր գրական գործի մարդիկ՝ օրուս պէտքերին կը
գահայրեն փոքր հնաքներով, գէթ ցուցնելու
համար թէ աղգեցութիւն ունին ան ծփացող տարրի
վրայ: Աս հնաքներէն կը ծնանի խմբակներու
եւ հրապարակագրներու յատուկ մանաւոր բար-

քեր՝ զոր շգիտնալը մեղադրելն չէ, եւ գիտնալն
առաւելութիւն մը չէ:

Գաւառական գրականութեան խոյրը պա-
տեհ ժամանակին հասաւ՝ թաշու թիւեր տալու
համար պոլսական օրագրակցութեանը՝ որոնք պա-
տին տուած իրենց թիւները՝ վերջին փամփուշտ-
նին կ'այրեն:

Եւ այն մեծ ճիշն որ արձակուեցաւ, ան-
պտուղ չնկայ: Եւ ծնաւ... վաղուանը, տոհ-
մայինը, գաւառականը:

Գաւառական գրագիտութիւնը տնոյա նու-
րոյթի կարգը, ճիշ չման շառագոյն փողկային-
րուն, գլուխը ծուած գաւաղաներուն, natié
տարազներու՝ որոնք կը ցուցադրուն խանութ-
ներու ապակի փեղկերուն առջեւ: Օրագրակցաները
մայուցին ան նորոյթը, յաշուեցան, եւ այսօր
ձեռքերին կը շփեն հրճանքով, եւ ծուռ աշ-
քով կը նային իրենց վրայ շիտակ աչքով նայող-
ներուն:

Ահա ինչպէս փայլեցաւ գրական հարցը,
յարդի կրակին ելած մեծ բոցի մը պէս:

Թէ ինչո՞ւ կը պլպլայ հիմայ՝ Պատրոյգը
կարճ է, ըսի վերը:

Երբանշուր թերթն սիրահարներուն լու է
ամենին կարգը, ճիշ չման շառագոյն շուրիմ անոց
հետ: Արդէն՝ ի՞նչ օգուտ ունի վեճել ճաշակի
ինդիքներուն վրայ: Աշխարհք օրինակ կու տայ
մեզի համակերպութեան: Համակերպելը, ամեն
բան կը լինինայ, չարտասպան, փորագրող, ար-
ձանագործ, ապակեգործ, կաւագործ եւ ամեն
արուեստագէտներ համակերպեցան հետեւելու
վերջին նորոյթին պահանջներուն, եւ շարաա-
գրեցին բան մը՝ որ չկրէր գրուիլ Art nouveau
կոչուած նորաձեւութեան:

Ինչո՞ւ ան մնայինը մենք ալ՝ մեր գեղարուես-
տական ստացուածքին մէջ, մեր միակ առհմային
գեղարուեստին մէջ՝ որ է գրականութիւնը: Ան-
գամ մը որ ունեցանք մեր Լամարթիւնները, մեր
Հիւկոնները, մեր Մենտանները, Պարսէները, ալ
ընելու բան չէր մնացած, գունը գոցուած էին
մեր շուրջը: Բարբերախառար, ճշմարտով պահու-
ն, ճիշ մը եղաւ իտերեն, եւ յանկարծ մեր գիմաջը
պատկերացաւ գաւառական աղբիւրներուն եւ գե-
տերուն նոյնահին, անառաւներուն, լեռներուն,
մարգագետիններուն խաւքով հայրը — «գեղեցիկ
պատմութեան սպիտակ, բիւրեղեայ անոթներու վրայ
քանդակուած արծաթէ նազնաճեմ գիտնալ մը
ծփացող քլանջներուն հրապարակները:

Կը ներկայացնեմ ձեզի, ուրեմն, այն յաւեր-
ժահարը, մեր գաւառական վարդաներուն գի-
ցահին որ ներշնչեց իրենց, եւ զանգ օտանց մեր
տահմային Նոր Արուեստով, առաւ նաեւ մեզի
Art nouveau մը, որ երբեք պիտի չհիմնայ, պիտի
չանցնի, քանի որ ասհմանուած է ըլլալու նաեւ
ան «ապագայ» գրականութիւնը, հակառակ եւ-
րոպական նորոյթին՝ որ վաղը պիտի անհետանայ,
այսօր ինքեւ ի գոյ:

Անոր համար է որ կ'ըսեմ թէ՛ մեր Նոր
Արուեստը կը պլպլայ, ննջարանի մը կարճ պատրոյ-

գով լուսավայելն պէս, որ կ'արտադրէ աւելի ստուեր թան լոյս:

Ստուեր մըն էր՝ արգարել՝ ան մասնաւոր գաւառական մէկ արտադրութիւնը՝ զոր բացատրեցի անցեալները՝ «Կեղծաւոր Գրականութեան» վերահազդին տակ: Ստուեր մըն էր անցեալի մը՝ որ յարգ չուէի, ստուեր մը գրութեան մը՝ որ ժամանակն ըրաւ, ստուեր մը՝ երեւակայութեան աշխարհին մէջ կառուցած շնորակիան տեսիլքեանքով՝ զորս աւելի ճարտարութեամբ պիտի կարենային պատմել գայեակներն իրենց սաներուն:

Եւ ան պարզած կերակուրն եւ զոր գաւառեւորուն մէջ նորին կը տաքցենն սեղան Հանելու Համար միջի: Լաւատալէք, տարբերակն երեւակայած էի մեր... Նոր Արեւտալը: Ենձ ուզեր ըսել թէ յուսախար եղայ, թանի որ միտքս դրած չէի տեսնել մեծ բաներս: Բայց ներել էր ինձի երեւակայել տարբեր բան մը:

Կ'երեւակայէի թէ գաւառացի գրողը զերծ պիտի ըլլար Պոլսեցւոյ յատուկ թերութիւններէն, որոնց դիտարն է միակն՝ գրականութիւնը՝ գրականութեան Համար, լեզուն՝ լեզուի Համար, քերականութիւնը՝ Հոգեւորութեան Համար, բառը՝ սեփեւեթեալ պարբերութիւններու Համար: Աս թերութիւնները ժառանգութեան Պոլսեցւոյ միջավայրներէ՝ որոնք զեռ. կ'ազգեն այսօր մեր ուղեգններուն վրայ իրենց երգեցողական ասացումաճըններուն մեղի խաղերով: Եթէ ըսուէր թէ ան ազգեցութիւնն է որ անդարարաւ մեզմէ՝ գաւառացւոյն, աւարկերն բան չէր ծնար: Ար ծնար միայն ընելու մեծ ճիգ մը, ստանձնելու կարեւոր պարտականութիւն մը Պոլսեց Տրապարապարութիւնն, այսինքն՝ Հակադէլ իր ամբողջ կրթովը romanlique հոգեւորականութեան դէմ, եւ ցուցնել մի եւ նոյն ստեղծ գաւառացի գրագետին՝ թէ մեր խնդրած նմոյշը տարբեր է ձեւով, տարբեր է գոյնով, տարբեր է ամեն բանով իրեն ներկայացուցած արտադրութիւնն:

Կ'երեւակայէի թէ ընկերական բարքերու, նկարագիրներու, անհատական սովորութիւններու, կենցիկի եւ մասնաւոր միջավայրներու բարոյականութեանը յստակ, որոշ, ճշգրիտ, հաւատարիմ գիտողութիւններու հաւաքածոյն պիտի ըլլար ան գաւառական գրականութիւնը. պիտի ասացուցնէր մեզի թէ գաւառական գրագետը պարզ աստուած չէ Պոլսեցւոյն հագած վերարկուն, այլ ինքնին ունի ազնուագոյն կտաւ մը, տարբեր հիւստածք մը, կամ լաւ եւս՝ զուելի տոկոս նախնական մը՝ որ ատակութիւն ունի ուրիշ աւելի ճարտար ձեւերերու մէջ կատարեալագործուելու, նըրանաւոր, արժէքաւոր ըլլալու: Ինչ որ կը պատահէ արուեստագործութեան մէջ, նոյնը կը գիտնի նաեւ գրականութեան մէջ, այսինքն թէ գաւառական արտադրութեամբ է, որ գիտաւոր քաղաքները կը ստանան իրենց աւելի գծաւոր, աւելի մանրամասն պատ արուեստին հարկաւոր եղած նախնական նիւթերը:

Այս, կ'երեւակայէի թէ մեր հրապարակ պիտի որդողէր գաղափարի նիւթերու առատ մուծուելէն, թէ ինքնատիպ յղացումները պիտի

լեցնէին մեր գրական միջեւանոցները նոյն զօրեղ եւ կենսատու բերքերով, ինչպէս ցորենն եւ գետահանները՝ որոնք կը կազմեն քաղաքացւոյն նիւթական պաշարը՝ գաւառէն մուծուած, այսպէս կ'երեւակայէի:

Հակառակը՝ ամեն օր օրագիրներուն էջերը գրաւուած կը տեսնուէր շարագրութիւններէն՝ որոնք Պոլսական անշաշ պաղարեւութեան կեղծարարութիւններն են. բաւերու, մակդիրներու, ասացումաճըններու, մըլտած ու ժանգոտած ճառաւարանութիւններու. անվերջանալի յաջորդութիւնով մը: Ասոնք օրը օրին կը յօդիւնուին գաւառներու գործանոցներուն մէջ, եւ ամեն ճիգ կը թափուի որ անոնք կ'արձակեն սպասման հրապարակին վրայ: Հոս կուտակուած, խնդրած կը մնան խոշոր հակեր անկերպարան վէպերու, անթիւ ծրարներ բաւի, խօսքի, շաղկապութիւններու, ողորկբանութիւններու, առանց յիշատակելու անոնց հետ խառն ի խառն գիտեցուած լրբութիւնները, հայեցանքները որոնք գէթ պատշաճուէին Համար, կընային առանձին ծրարներու մէջ տեղադրուի: Ասոնց վրայ կընար գրուիլ մասնաւոր նշաններ՝ զգուշացնելու համար անցորդներն անոնց քուտիէ, անոնցմէ կեղտոտուելէ: Աս փերը նախազանուցութիւնը մեծապէս յանձնարարելի պիտի ըլլար. կը բաւէր նշանակել հնձ՝ իւրաքանչիւր ծրարի վրայ, իւրաքանչիւրին տեսակին համեմատ, օրինակը համար մեծ է մը՝ զգուշացնելու համար լրբութիւններէ, դիտարի բազմաթիւ Հ-եր, հեռ. պահելու համար հայհայտներէ, կամ խոշոր կ'մը՝ կեղտոտ Կարմանակութիւնները կտաւ տեղ դիտելու համար: Աս կարգի զգուշութիւններ անսովոր չեն եւ ամեն օր կիրառուէին կը գտնեն արուեստական կարգ մը նիւթերու համար, ինչպէս դիւրեւեռ. նիւթերու, թունաւորներու, դիւրաբեկներու, որոնց սնտուկներուն վրայ կը նշանակուին գաղափարներ Լ, Ք, կամ Բ, գրերը՝ պարագային համեմատ:

Աս մասնաւոր զգուշութեան անմիջական հետեւանքը պիտի ըլլար գէթ պաշտպանել մեր գրական օճանները՝ նորամուտի գրելու կերպի մը յառաջ բերելու խաթարութիւններէ:

Պիտի բացատրեմ «կոշտ կերպերը» որոնք նախամեծք եղած են Մարմարայի փառեղներուն վրայ: Աս գրողը կըրդ արտադրութիւնները կընան տեղաւորուիլ կ. (կեղտոտ) նշանագիր կըրդ հակերուն մէջ, առանց անպատեհ հիւթեան: Հարկաւոր աղգարարութիւնները եղան. վախ չկայ որ կարագոյն այլ եւս խաբուի:

Գիտե՛ք անշուշտ թէ Ռոտտաթոյի մօտ քաղաք մը կայ Մակարա անունով, որուն մէջ կայ նորահա միակազմի մը Լ. Թարուլիներն, եւ նորատունի բանաստեղծ-քննադատ մը՝ Արտ. Թարութիւնեան:

Առիթ ունեցայ արդէն խօսելու առաջինի վրայ, խրախուսելով զինքը սկզբութեանը մէջ՝ ուր յաջողութիւնը անպահովուած կ'երեւայ այժմէն:

Երանի թէ նոյն քաղաքութիւնը կարենայի առ երկրորդին, թանի որ ասոր ուղղութիւնն անորոշ է գեռ: Այսօր քննադատ է, վաղը

քրոնիկագիր, միս օր կենսագիր, եւ յառաջատուութեան վայրկեաններուն մէջ ալ՝ բանաստեղծ։ Ասիկ զատ ունի բեղմնաւոր միտք մը՝ ամէն օր գիւտ մը հնարելու։ Անցեալ օր գաւառային գրականութեան փամփուշտը պայթեցող՝ խացուցիչ ճայթումով։ Երկի մտացող գրականութեան մէջ՝ «գաւառահարութիւնը» — «մարտիլը» — «կային» — «պապալը» — «խմբին» — եւ ասոր նման զպարզական գրութիւն մը՝ որուն գործածութիւնը զայտարու մէջ միայն բնահամարացած է կարգ մը արարածներու դէմ՝ որոնք բիրտ ուժէն կ'աղգուին։ Ճակատագրական զուգահեռութեամբ մին ալ նոյն ինքն առաջին զոհն հղաւ իր գիւտին, ինչպէս ձեռնած աւտիւսներուն մէջ ալ։

Այսօր՝ նոր գիւտ մը գեւ։ Բայց՝ սա անգամ, բնիկը չկայ։ Արժանի էր ասեղծել «կոշտ կերպերու», պատուոյ փայլաւէն մը՝ որուն առաջին chevalier պիտի անուանուէր «Վիշտ», քերթուածին «խեղճուկ» քերթողը։

22-է գիրտը թէ ինչ են «կոշտ կերպերը», պէտք է որ թայտարեմը։

Ան վճիռ մըն է՝ նախ, յետոյ՝ գործողութիւն մը։

Տնտեսական վճիռը։

— «Մեր հասարակութիւնը» նուրբ ձեւերէն ոչ կը հասկնայ, ոչ կ'ախտորէ։ Կոշտ կերպերը (!) միայն իրան անդի զարնուիլ եւ աղբէլ, խողով առջեւ անխելքութիւն չէ՝ մարգարէս նետել։» (Ստորագր. Արտ. Գարուսթիանեան)։

Կ'անդառնա՞նք անշուշտ թէ աս վճիռը արձակուած չէ ասոր կամ անոր, Թորոսին կամ Կիրակոսին դէմ, այլ ամբողջ հասարակութեան մը, համայն Հայուն նկարագրին դէմ։

Գիտցանք հիմա յառաջադիմութեան միակ աղբիւրը՝ Մալխարան, ուր պարտէր շինուիլ վիշտիկ գլուխներով քանդակուած մահեան մը ի պաշտօն «կերութեան», շատուածին՝ որ է նոյն ինքն Արտ. Գարուսթիանեան. խոստովանի՛մք եւ հաւատաւմք։

Արման մտքէն պիտի անցնէր թէ «նրբութեան» մշակումը ունենալուն համար ամենէն յարմար եւ բերրի հողը նոյն հողն է եղբ' որ կ'արտագրէ նաեւ Ռոստոմովին պնշափ հաճելի ձմեռուկները, Բնութեան քմահաճույքներէն մէկն է ա՛յ որ պիտի չլծափանցուի։

Վճիռը բացատրուեցաւ։ Մեկնինք գործադրութիւնը։

Մալխարայի մահեանին այցելուներն ունին իրենց յատուկ արընդանկարի վարմունքները, նախասենեակի բարձրը, կիրթ ու արժանաւայել բառերն ու բացատրութիւնները, որոնց գործածութիւնը մոռացութեան մէջ իրկած էր Գաղղիական մեծ գրական գարէն ի վեր, Լուի ԺԳ-ի մոցուածք նուրբ «Նրբութիւններէն», ի վեր։

Պիտի չգարմանայի եթէ-է précieusesներ ծնանէին Պալայի գրական սրահներուն մէջ, ուր հաղապատեալ գումարովներ պակաս չեն՝ մտերմական եւ բնորոշ շքանքներու յատուկ։ Ի՞նչ պիտի բտուէր եթէ-է յանկարծ ցուցնէի թէ «արուեստագիտութիւն»

այլ ձմեռուկ գաշտերուն գրացի «նրբութիւն» ներքէն մէկն է եղբ'։

Օրինակի համար՝ եթէ ուզէիք բնիկ թէ չէք արորժիք գրարարութեան աշխարհագրութեան, եւ այսպէս պարտութեամբ բացատրէիք ձեր միտքը, վտանհ եղէք որ իսպառ պիտի վտարուէիք Մալխարայի ուխտաւորներէն՝ ուր նուիրական բացատրութիւնն է՝

— «Նշարահարարին մէջ իր-բարձու խելի յետ-յոյս-միտք»։

Այս թէ ոչ, այդ արդէն արարափիկ շատաբուածը պիտի շանթահարէր իր «կոշտ կերպերուն»։

Աս կերպերէն ուրիշ օրինակներ վաւերական։

— «Թշնամանող ցուցանքութիւն» — «Թշնամանք ու լուսանք» — «Գեւհիկ ու փուլցային ծաշակ» — «Լորձուներեւր փայլքեւմ» — «Նոզկայի քարահայտութիւն» — «Աղտոտ լեզուի անտանելիութիւն» — «Ննախանութիւն» եւն։

Եւ գիտէք ինչ առթիւ աս ամենը։

Արտվհատե մէկը գաղափար ունեցաւ որ մը բազդատեղու երկուքը, — ԱՅժ. Զառ եւ Արտ. Գարուսթիանեան — եւ եղբակցներու թէ լաւագոյն էր վերջինին համար ծովը նետել ինքզինքը կամ կառախուսիքին տակը՝ քան թէ գրած բլալ «Վիշտ», անուն կոշտ ոտանադուր։

Թեւեւս այն «կոշտ կերպերը» ունենան իրենց սպառման յատուկ հրապարակը։ Բայց՝ հոս չեն անցնի։

Արար որ սակայն որ առաջի հսկայական գիւտերէ վերջը՝ որոնց ծանրութիւններ տակ պիտի փչէր, Արտ. Գարուսթիանեան ունենար գէթ շատ հազորութեան մկնայնոր՝ մը՝ որ զերծ պահէր զինքն իր ամէն օտար մրցումէն։

Եւ շնորհաբը՝ միայն քննադատութենէն պիտի անկալէր։ Եւ ես — գէթ իմ մտիս — չեմ վարանիր ձօնելու իրեն ներկայ յօգուածս՝ որ ի հարկին պիտի կարծայ ծառայել իբր Brevet, (S.G.D.G.)։

Գալուք marque de fabriqueին կեղծարարները թող զգուշանան։ Նոյն նշանագրին է, Կ զլեւագրէր, որ ինչպէս վերը բացատրուեցաւ, անխտարաք պիտի գրուի գաւառներէ մուծուած «կեղտոր» նախակներու, Երարն ճարտերուն կամ հաւկերուն վրայ, սպանելով որ զգուշաւորութեան համարժէք միջոյ մըն ալ ձեռք առնուի տեղական կարգ մը համաձայնակ տալու որ գրականութեան մասնադատութիւններուն դէմ։

Պիտի մտածելի որ չբոլորատեսաբ այլ եւս Արտ. Գարուսթիանեան, եւ չհամարակեր կրիին իր «կոշտ կերպերովը» ներկայացուց գաղկան սակաւաւոր սրահներուն մէջ։

Այս թէ ոչ՝ պարտադանցութիւնները պիտի ծաղրուէին. եւ եթէ աս չարի ալ բաւական չըլլար, պիտի գտնուէր հոն մէկը՝ որ իրեն յիշեցնէր միշտ Մալխ (1902, Թ. 16) մէջ երեւցած յօգուածի խորագրի կամ վերջին խորքը։

Կ. Պոլիս, 3 Յունիս 1902։

ԳՐ. ՄԱՆԻՍՍ